

новажень, визначених приписами права. За її допомогою кожна з гілок влади втрачає можливість діяти по відношенню до людини «свавільно» та на підставі широких дискреційних повноважень, тобто – на власний розсуд.

Бібліографічні посилання

1. Антонов М. В. К вопросу о содержании понятия «правовое государство» / М. В. Антонов // Вопросы экономики и права. – 2010. – № 1. – С. 14–18.
2. Воронов І. О. Правова держава як предмет політологічного аналізу / І. О. Воронов. – К.: Віра ІНСАЙТ. – 2000. – 375 с.
3. Гришнова Е. Что есть политического в правовой системе общества? / Елена Гришнова // Власть. – 2008. – № 07. – С. 97–99.
4. Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог / М. І. Козюбра // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Т. 64 : Юридичні науки / Редкол. : В. Брюховецький [та ін.]. НаУКМА. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 3–9.
5. Оберройтер Г. Парламентаризм: міжнародний досвід / Генріх Оберройтер // Матеріали «Першої міжнародної конференції «Парламентські читання». – К.: Вістка, 2010. – С. 6–10.
6. Право XX века: Идеи и ценности: Сб. обзоров и рефератов / Отв. ред. Ю. С. Пивоваров. – М.: ИНИОН РАН, 2001. – 327 с.
7. Радченко О. В. Система стримувань та противаг гілок влади як ціннісний імператив українського політикуму [Електронний ресурс] / О. В. Радченко. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/1/08.pdf>
8. Скакун О. Ф. Верховенство права і правова держава: співвідношення понять [Електронний ресурс] / О. Ф. Скакун // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 841. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/VKhNU/Pravo/2009_841/index.htm
9. Фуллер Л. Мораль права / Лон Фуллер. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 306 с.
10. Футей Б. А. Конституційна реформа і верховенство права / Б. А. Футей // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2 (7). – С. 194–198.
11. Хайек Ф. А. фон. Дорога к рабству / Ф. А. фон Хайек. – М.: Экономика, 1992. – 176 с.
12. Харт Г. Л. А. Понятие права / Г. Л. А. Харт. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – 302 с.

Надійшла до редколегії 12.02.2012 р.

УДК 323.22

І. В. Іщенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ В НЕСТАБІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ДЕФІНІЦІЇ, ЧИННИКИ, СИСТЕМНІСТЬ

Аналізуються базові терміни, стан наукової розробки та системність проблеми функціонування політичних інститутів у нестабільному середовищі.

Ключові слова: політичні інститути, нестабільність, чинники стабільності, політична наступність, криза, динамічна стабільність, стагнаційна стабільність.

Анализируются базовые термины, состояние научной разработки и системность проблемы функционирования политических институтов в нестабильной среде.

Ключевые слова: политические институты, нестабильность, факторы стабильности, политическая преемственность, кризис, динамическая стабильность, стагнационная стабильность.

Analyzes the basic terms, the state of scientific development and systemic problems in the functioning of political institutions in an unstable environment.

Keywords: political institutions, instability, factors of stability, political continuity, crisis, dynamic stability, the stability of stagnation.

Актуальність зазначеної проблеми полягає у тому, що сучасний стан транзитивних суспільств характеризується конфліктогенністю. Вона певною мірою проявляється у зростаючих протиріччях між владою і суспільством, декларованій демократії і фактичним ігноруванням її принципів у системі державного управління. Існує чимало негативу у відсутності можливостей для соціальної мобільності населення. Отже, нагальним завданням сучасної політичної науки є систематизація подібних умов нестабільності, розкриття їх впливу та пошук ефективних способів відновлення стабільності.

Мета даної статті – окреслити ключові елементи вказаної проблеми, показати її специфіку і можливі напрямки подальших досліджень.

Як відомо, будь-яку хворобу значно складніше вилікувати, аніж запобігти її появі в організмі. Дане твердження можна вважати цілком справедливим і по відношенню до політичних інститутів, котрі функціонують у діалектичному взаємозв'язку з оточуючим середовищем, представленим економічною, соціальною, культурною, демографічною та іншими системами [18]. Отже, для з'ясування характеру цього середовища, котре перебуває у певному динамічному стані, найчастіше вживають терміни у руслі дихотомії «стабільне середовище» та «кризове середовище».

Разом з тим, варто звернути увагу й на змістовне наповнення цих термінів. Термін «стабільний», зокрема, походить від латинського *stabilis* – стійкий, постійний, той, що не змінюється [1, с. 655]. У реаліях маємо справу з тим середовищем, що завдяки своїй стабільності спричиняє усталений характер функціонування політичних інститутів, незважаючи на ступінь їх демократичності.

Підкреслимо, навіть поверховий аналіз сучасних наукових робіт, орієнтованих на дослідження політичних систем, політичних інститутів свідчить, що головна увага вітчизняних науковців приділяється розгляду функціонування цих суб'єктів політичного поля у «кризовому середовищі». В свою чергу, етимологія слова «криза» розкриває його як різку зміну, поворотний пункт у звичайному стані речей, як крах, банкрутство [16, с. 282]. Такий стан, гадаємо, пов'язаний з практикою політичної діяльності та в першу чергу з умовами, в яких вона відбувається. Адже не секрет, що політична практика в Україні, фактично з перших років незалежності, постійно висувала на перший план ті негайні, так би мовити, «пожежні» заходи, що повинні були застосовувати політичні інститути всіх гілок влади заради виходу із системної кризи, яка охопила наше суспільство.

Однак не менш важливою, на наш погляд, виглядає проблема дослідження функціональних особливостей політичних інститутів у нестабільних умовах середовища. Причому нестабільність як властивість може розглядатися по відношенню як до середовища, так й до власне політичних інститутів. Це означає, що до згаданої системи «політичні інститути – середовище», за умов нестабільності можливі принаймні два варіанти: по-перше, стабільні політичні інститути, як частина політичної системи, і нестабільне середовище, що здійснює прямий і опосередкований вплив на їх функціонування; по-друге, можливе поєднання нестабільності як притаманної риси політичним інститутам і середовищу. Зрозуміло, що даний варіант взаємодії політичних інститутів з середовищем виявляється як найгірший, і з певною часткою ймовірності може призвести до кризи, що до речі й сталося з нашою державою й суспільством. Коли йде мова про стабільність політичних інститутів, тобто ми звертаємось до першого модусу системи «політичні інститути – середовище», то слід зазначити декілька позицій наукової думки стосовно політичної стабільності. Характер політичної стабільності визначається суспільною системою та її політичним режимом. При демократичному устрої всі механізми влади спрямовані на досягнення певної рівноваги соціально-політичних інтересів, звичайно, виходячи із потреб панівних кіл. Формується механізм саморегулювання, в тому числі політичних відносин. У цьому механізмі

провідна роль відводиться державі, яка покликана регулювати всю систему суспільного життя для збереження існуючого ладу. По суті існує механізм адаптації політичної системи та її інститутів до зміни умов існування суспільства. Мається на увазі сукупність певних інститутів, процесів і відносин, за допомогою яких забезпечуються найбільш оптимальні умови нормального функціонування політичної системи, підтримки хоча б мінімального рівня її життєдіяльності на різних етапах розвитку. Ідеться про різноманітні економічні, соціально-політичні, організаційні, правові, психологічні та ідеологічні фактори розвитку політичної системи, її пристосування до середовища, що змінюється.

Як засвідчують дослідження американських політологів, зокрема, С. М. Ліпсета, для стабільності велике значення має наявність або відсутність сильного середнього класу [11]. Підтримуючи конституційні демократичні партії, нивелюючи праві й ліві екстремістські групи, середні шари якоюсь мірою знімають соціальну напругу, а отже, упереджують політичні конфлікти.

До числа довгодіючих факторів, що забезпечують політичну стабільність, можна віднести здатність справлятися з анархією, ефективне використання для зміцнення існуючого ладу досягнень науково-технічної революції, добре налагоджений механізм періодичного оновлення, постійної трансформації політичної системи та її інститутів, відпрацьовану систему підтримки соціального, політичного та ідеологічного балансу в рамках державного й суспільного ладу. Значну роль щодо реалізації цих факторів у житті відіграє багатопартійність, парламентська опозиція, незалежні засоби масової інформації та інші елементи системи соціально-політичних стримувань і противаг.

Важливу роль у протидії нестабільності грає забезпечення політичної спадкоємності. В широкому розумінні слова йдеться про спосіб заміщення або передачі політичної влади від одного індивідуума, уряду або режиму іншим. О. Вознесенська у своїй статті, посилаючись на В. Кольверта, зазначає, що в більш вузькому розумінні спадкоємність співвідноситься з таким встановленим законодавством процесом передачі влади, який дає змогу уникнути кризових ситуацій, що виникають у подібних випадках, і тримати цей процес під контролем [3].

Існуючий порядок політичної спадкоємності сприяє стабілізації, а також адаптації політичних інститутів до нових умов. Тобто, здатність політичних інститутів і системи в цілому здійснювати послідовну і контрольовану передачу влади є індикатором політичної стабільності, а політична спадкоємність — важлива риса практичної політики.

Оскільки демократичне суспільство є відкритою системою, то воно здатне відносно безболісно пристосовуватися до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі свого існування. Така стабільність є динамічною, її можна вважати конструктивною. Вона виступає умовою самовідтворення демократичних режимів.

Політичним інститутам за авторитарно-тоталітарних режимів також властива своєрідна стабільність, про що свідчить їх існування у надто складних умовах. Проте – це стабільність замкнутої системи, яка зорієнтована на формування «соціально однорідного суспільства». На відміну від саморегуляторів демократичних режимів, заснованих на визнанні опозиції, грі різних політичних сил, у цілому плюралістичних, саморегулювання командно-адміністративних систем забезпечується репресивними методами, спрямованими на усунення будь-якої існуючої чи потенційної опозиції, утвердженні одноманітності в усіх сферах життя. Така стабільність призводить до політичної й загальної стагнації. Тобто йдеться про стагнаційну стабільність. Вона має неконструктивний характер, урешті-решт, як правило, закінчується нестабільністю з подальшим розпадом соціуму, національною катастрофою. Про це свідчить і доля фашистської Німеччини, і СРСР.

Причому конструктивна політична стабільність не є абсолютною. Для нормального функціонування політичних інститутів протиріччя повинні існувати. Адже, високий ступінь стабільності, в тому числі політичної, може бути наслідком жорсткого опору змінам, і, як результат, – нездатність адаптуватися до змін, що призводить до руйнування політичних інститутів і системи загалом. Сказане повною мірою стосується тоталітарних режимів. Тому політичний про-

цес включає в себе вдосконалення політичних інститутів, а отже, їх певну корекцію відповідно до змін в економіці та інших сферах суспільного життя. Коли такі зміни відбуваються еволюційно, без політичних катаклізмів, то можна вважати, що панує стан політичної рівноваги, тобто забезпечення оптимального співвідношення спадкоємності (ідентичності) і модифікації, зумовлене дією внутрішніх і зовнішніх імпульсів. З позицій структурного функціоналізму (Т. Парсонс, Р. Мертон та ін.) такої стабільності достатньо. Вона відповідає вимозі стійкого і «нормального» функціонування системи. Але по суті йдеться про виправдання і раціоналізацію існуючого. Поза тим розвиток політичного життя, його адекватність політичним інтересам вимагає і якісних змін як умови рівноваги.

Не можна не враховувати, що сама стійкість політичної рівноваги може бути неоднакова в різних ланках суспільної організації. Так, при загальному для суспільства стані стабільності, політичного спокою ймовірна її відсутність у житті тих чи інших політичних партій, суспільно-політичних рухів. Те саме спостерігаємо в просторі владних відносин. При загальній політичній стабільності в державі можливі локальні вогнища, де вирують політичні пристрасті, гостра політична напруженість і нестабільність.

В основі зрівноваженості політичних процесів лежать врешті-решт соціально-економічні фактори і про це свідчать сучасні дослідження [15, с. 13–14]. Проте безпосередньо це явище соціально-психологічне, оскільки характеризує певний баланс політичних інтересів різноманітних соціальних груп і сил. За певних умов ця збалансованість відсутня і виникає нестабільність. Отже, альтернативою щодо стабільності є нестабільність, а не конфлікт. Останній за певних умов на відповідній стадії загострення зумовлює нестабільність і є її безпосередньою причиною.

Аналіз наукових досліджень щодо згаданої проблематики доводить також висновок про те, що узагальнюючих праць, які б розкривали специфіку функціонування політичних інститутів країн з усталеною демократією, авторитарним, тоталітарним режимами й особливо транзитивних суспільств у нестабільних умовах середовища поки що недостатньо. Останніми роками головна увага науковців була прикута до таких проблем, як: референдуми в перехідних демократіях [17], трансрегіональна стабільність як чинник зовнішньої безпеки України [12], політичне прогнозування як засіб забезпечення ефективності функціонування сучасного суспільства [2], політична етика у сучасних соціотрансформаційних процесах: український контекст [9], інституціональні чинники політичної стабільності в демократичному суспільстві [6], регіональна політика України: відносини «центр – регіони» як фактор забезпечення територіальної цілісності держави [8], політична діяльність: теоретичні засади та практика сучасної України [7], міжетнічний конфлікт як соціально-політичне явище: теоретичний аналіз [10], вибори та виборчі системи в контексті трансформаційного розвитку українського суспільства [14], легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства [4], політична стратегія і тактика в умовах нестабільності суспільно-державного розвитку [13], концептуальні засади політики гуманітарної безпеки української держави в умовах демократичних перетворень [5]. Як видно зі змісту цих наукових праць, вони висвітлюють якісь аспекти сформульованої наукової проблеми і можуть бути задіяні для її розв'язання.

Гадаємо, що перспектива дослідження цієї проблематики буде корисною, якщо можливо вирішити головне завдання – показати, яким чином функціонують політичні інститути в нестабільному середовищі за умов демократичного, авторитарного й тоталітарного режимів, а також в умовах перехідного політичного режиму. Актуальною проблемою є також урахування всієї сукупності чинників, які спричиняють нестабільність і те, як реагує на кожен із них відповідний політичний інститут. Результатом такого дослідження, на нашу думку, повинна бути складена система взаємодії політичних інститутів із середовищем у різних можливих варіантах, що може стати у нагоді з практичної реалізації державних програм з модернізації суспільства у нестабільних умовах.

Бібліографічні посилання

1. **Булыко А. Н.** Современный словарь иностранных слов [Текст] / А. Н. Булыко. – М.: Мартин, 2004. – 848 с.
2. **Бутовська-Ллюшко І. О.** Політичне прогнозування як засіб забезпечення ефективності функціонування сучасного суспільства [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / І. О. Бутовська-Ллюшко; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2007. – 33 с.
3. **Вознесенська О.** Політичний текст і електоральна поведінка населення [Текст] / О. Вознесенська // Соціальна психологія. – 2007. – № 5. – С. 209.
4. **Волинець В. В.** Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. В. Волинець; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 21 с.
5. **Зубченко С. О.** Концептуальні засади політики гуманітарної безпеки української держави в умовах демократичних перетворень [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / С. О. Зубченко ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К., 2011. – 20 с.
6. **Колюх В. В.** Інституціональні чинники політичної стабільності в демократичному суспільстві [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. В. Колюх; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 14 с.
7. **Кузьмін П. В.** Політична діяльність: теоретичні засади та практика сучасної України [Текст] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / П. В. Кузьмін; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 34 с.
8. **Кукарцев О. В.** Регіональна політика України: відносини «центр – регіони» як фактор забезпечення територіальної цілісності держави [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. В. Кукарцев; Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2008. – 24 с.
9. **Кучеренко І. М.** Політична етика у сучасних соціотрансформаційних процесах: Український контекст [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / І. М. Кучеренко; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2007. – 22 с.
10. **Ларченко М. Л.** Міжетнічний конфлікт як соціально-політичне явище: теоретичний аналіз [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / М. Л. Ларченко ; Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2008. – 20 с.
11. **Липсет С. М.** Политическая социология [Текст] / С. М. Липсет; пер с англ. В. В. Воронина, Е. В. Зинковского // Американская социология : Перспективы, проблемы, методы. – М.: Прогресс, 1972. – 392 с.
12. **Мишин А. О.** Трансрешіональна стабільність як чинник зовнішньої безпеки України [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01 / Мишин Андрій Олександрович; Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки РНБО України. – К., 2006. – 26 с.
13. **Мироненко П. В.** Політична стратегія і тактика в умовах нестабільності суспільно-державного розвитку [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / П. В. Мироненко; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2009. – 23 с.
14. **Райковський Б. С.** Вибори та виборчі системи в контексті трансформаційного розвитку українського суспільства [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Б. С. Райковський; Миколаїв. держ. гуманіст. ун-т імені Петра Могили. – Миколаїв, 2008. – 20 с.
15. **Стулова І. М.** Політичні інститути й економіка : взаємодія та взаємозалежність [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Стулова Інна Михайлівна; Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 18 с.
16. **Тлумачний словник української мови** [Текст] / Укл. Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. – Х. : Синтекс, 2002. – 672 с.
17. **Хаврук І. А.** Референдуми в перехідних демократіях (На прикладі України, Білорусі та Росії) [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Хаврук Ігор Анатолійович; Чернів. нац. ун-т імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2006. – 21 с.
18. **Easton D.** A system analysis of political life [Tekst] / D. Easton. – N. Y. – 1965. – P. 23.

Надійшла до редколегії 10.02.2012 р.